

synkroniserats förstärks genom de upprepningar som läsaren stundtals möter (se exempelvis Enemans rapportering till Karl XII, 2015, s. 129 och 175). Den breda syftesformuleringen, utan några direkta avgränsningar, och de heltäckande anspråken i boktiteln och baksidestexten, bidrar till att läsaren förväntar sig svar på många frågor. Det inledande forskningsläget behandlar i huvudsak svensk litteratur kring Karl XII, medan kapitlen har mer varierande inriktningar. Syftet och antologins titel anger att hela den svenska närvaron i Osmanska riket ska studeras, medan själva projektets titel antyder ett studium av när och möjligen hur Sverige styrdes. Ingen antologi kan naturligtvis vara heltäckande, men det är möjligt att boken hade vunnit på att utgå från en mer preciserad och problematiserande syftesformulering och låta texterna följa denna mer stringent.

I antologin anges att "de svenska krigsfångarna i Ryssland har tilldragit sig ett mycket stort intresse, medan det hittills har återstått att ge en samlad bild av svenskarnas tillvaro i Osmanska väldet" (2015, s. 15). Om det är intentionen uppstår frågan hur samlad bilden egentligen blir. Det är Karl XII och de traditionellt framhållna aktörerna som står i centrum och andra svenska undersåtar, exempelvis slavar, mellanhänder, manskap och officerare i sultanens tjänst, inkluderas inte. Beskickningen i Konstantinopel och den internationella diplomatiska miljön, om vilket det finns åtskillig internationell forskning att tillgå, omfattas bara delvis. En ännu tydligare diskussion om det internationella forskningsläget hade varit önskvärd och säkerligen varit till gagn för projektet. Trots de viktiga internationella bidragen i antologin saknas i viss mening även referenser till äldre och nyare turkisk forskning rörande Karl XII. I rapporten är det framför allt Tvircuns, Sezgin och Demiroglu som använder sig av turkisk forskning, men dessa bidrag är alltså inte inkluderade i antologin.

I inledningskapitlet till antologin framhålls projektets grundforskningsanspråk och förhoppningen om "att få tillgång till källor, som hittills inte har utnyttjats av svenska forskare" (2015, s. 17). Bokens baksidestext utlovar att "arkivmaterial i Sverige och hittills helt okända dokument i Turkiet" ska presenteras. Eftersom jag själv är intresserad av arkivforskning och har ägnat tid i osmanska arkiv väcker det min glada nyfikenhet, men någon hänvisning till handlingar i turkiska arkiv återfinns mig veterligt inte i antologin.

På det stora hela erbjuder antologin och rapporten utan tvekan både intressant läsning och viktiga forskningsbidrag som på flera olika sätt uppmärksammar och bidrar med ny kunskap om Karl XII:s vistelse i Osmanska riket. Projektet har uppenbart varit framgångsrikt, inte minst i sin internationaliseringsambition. Både antologin och rapporten är således också väl värda att läsa och begrunda såväl för den historieintresserade allmänheten som för forskarsamhället.

Gustaf Fryksén

Jennie Nell & Alfred Sjödin (red.), *Kritik och beundran: Jean-Jacques Rousseau och Sverige 1750–1850* (Lund: Ellerströms, 2017). 462 s.

Björn Billing, *Utsikt från en bergstopp: Jean-Jacques Rousseau och naturen* (Lund: Ellerströms, 2017). 232 s.

Rousseau är i ropet, men frågan är om han bör ratas eller räddas. Två nya böcker – utgivna av Ellerströms förlag i Lund – kastar ljus på Genève-filosofens tankar *von oben* och *von unten*, hur de lästes i sin samtid och huruvida de kan inspirera än idag.

År 1803 lämnade ordenssällskapet *La Tolérance* in en redogörelse om sin verksamhet till Överståthållareämbetet. Ordenstecknet bar

bokstäverna G.F.V.R. som stod för "Gustaf, Frederic [den andre av Preussen], Voltaire och Rousseau". Jämte det kungliga beskyddet av toleransen hyllades "de Store Filosofer som skrifvit om" den. Och "ordet Tolerance innebär och tages bland sällskapet såsom en motsats af Atheisteri, skadelige Mysterier, utsväfningar i Religions-Mål, Secter, hat, förföljelser och Fanatisme". Instiftaren för ordenssällskapet gjorde en tydlig ideologisk markering: Rousseau placerades på den rationalistiska sidan av det upplysta projektet, som tydligt tog avstånd från förutfattade meningar och ideologisk fundamentalism. Men frågan är om det speglar tänkarens reception i det svenska riket vid tidpunkten. Hans relation till "Sverige" (vi får anta att detta innefattar Finland liksom även Svenska Pommern) har varit föremål för ett forskningsprojekt, som i den 2017 utkomna samlingsvolymen *Kritik och beundran: Jean Jaques Rousseau och Sverige 1750–1850* (utg. av litteraturvetarna Jennie Nell och Alfred Sjödin) redovisar sina omfattande resultat.

Den gedigna volymen innehåller tolv studier fördelade på fyra tematiska avsnitt, en inledning, ett efterord, engelska sammanfattningar samt ett sakregister. Efter en allmän, orienterande inledning författad av Jennie Nell och Alfred Sjödin undersöker Marianne Molander Beyer och Stefan Ekman de receptionskanaler genom vilka Sverige kom i kontakt med Rousseau. Molander Beyer leder läsaren skickligt genom de svensk-franska kontakterna i samhällseliten och deras betydelse för aktiv kulturell överföring. Hon belägger den ambivalenta inställning till filosofen som präglade receptionen av hans skrifter både i Sverige och mer allmänt i Europa. Särskilt intressant är att endast en begränsad del av den styrande politiska eliten hyste en positiv uppfattning av Rousseau. Man hade däremot tydliga preferenser för Voltaire, som levererade argument för en upplyst despoti i gustaviansk stil. Ekman belyser pressens roll för skapandet av en svensk Rousseaubild genom att studera

Gjörwells *Den Swenska Mercurius* utgivning mellan 1755 och 1766. Som en av Gjörwells huvudkällor anges *Göttingische Anzeigen*, men också den svensk-pommerska pressen och dess korrespondenter fungerade som en informationskälla för Stockholmsjournalisten, ett förhållande som skulle kunna analyseras och utvidgas i framtida forskning.

Elena Dahlberg, Mathias Person och Erik Eliasson skärskådar Rousseaus ställning i den lärda världen. Dahlberg gör det genom att lotsa läsaren genom den rikedom som den svenska dissertationslitteraturen (på latin) utgör och där behandlingen av filosofen över tid utvecklas från förakt till aktning. Persson skärskådar två presidietal i KVA som tydligt avfärdar Rousseaus civilisationskritik och i stället hyllar en vetenskaplig världsbild, som med en kolonial blick av överlägsenhet idylliserar den västerländska underkastelsen av den förment underutvecklade världen. Eliasson pekar på att stoicismen bildar en gemensam nämnare mellan Rousseau och af Leopold. Genom att undersöka det stoiska tänkandets betydelse skildrar Eliasson af Leopold som en mer allvarlig filosof och förmedlare av Rousseaus tankevärld än vad som framkommit i tidigare forskning.

Det största avsnittet i volymen ägnas åt Rousseaus ställning på den litterära parnassen. Elisabeth Mansén har bidragit med två, medan Alfred Sjödin, Staffan Bengtsson och Roland Lysell har skrivit ett kapitel var. Hos Mansén står Nordenflycht och hennes *Fruentimers försvar* i centrum samt i det andra bidraget svenska kvinnliga läsningar av Rousseau generellt. Jag har anledning att återkomma till *Fruentimers försvar*, "både [...] ett feministiskt pionjärverk och [...] en central text inom svensk Rousseau-reception" (s. 197). Sjödin visar att Rousseaus påstådda betydelse för den gustavianska naturdikten kan problematiseras. Av hans analys av Oxenstiernas dikt *Skördarne* framgår att den samtida svenska natursynen inte enbart omfamnade ett idylliserande ideal utan att naturen fortfarande ingick i ett pro-

gram för nyttoinriktad uppodling av nationen. Likaså relativiserar Bengtsson Rousseaus ofta schablonmässigt tillskrivna påverkan på Thorild. Genom en typografisk läsning av tre Thorildfragment argumenterar Bengtsson övertygande för att Herder utövade ett minst lika starkt inflytande. Lysell ägnar sitt kapitel åt en undersökning av hur Rousseaus idéer gör sig gällande i Almqvists pedagogiska tänkande. Detta sökte ringa in ett i det "svenska sinnelaget" grundat uppfostringsprogram som hyllar naturliga dygder i det manliga och kvinnliga och där den svenska fattigdomen tolkas positivt.

Det sista kapitlet behandlar Rousseau på scenen och därmed en idag mindre känd aspekt av hans författarskap. Maria Gullstam spårar Rousseaus påverkan på den svenska uppfattningen om teatern. Hans syn på dess roll väckte både sympati och avståndstagande och kom att spridas i Sveriges första musikaliska lexikon. I det sista kollektivt författade bidraget (Bagge, Gullstam, Massengale, Nell, Tatlow) presenteras och diskuteras det unika fyndet av en svensk översättning av Rousseaus ofta uppförda opera *Le Devin du Village*, vilket belägger verkets status i sin samtid.

I sitt sammanfattande efterord kommer Jennie Nell till slutsatsen att Rousseau i en svensk kontext 1750–1850 mer beundrades i sin egenskap som författare än som filosof, men att receptionen kännetecknas av en stor och komplex ambivalens. Denna uppfattning framkommer också i de flesta av antologins kapitel. Liksom i övriga Europa kritiserade man i Sverige Rousseaus radikala åsikter om religion, kön och civilisation men hyllade hans språkliga stil och hans tankar kring den kännande människan och den känsliga själen. En övergripande slutsats av projektet är att "den svenska Rousseareceptionen till så stor del försiggick på andra språk än svenska" (s. 399). Tillsammans med Nells och Sjödens inledande konstaterande att "reception inte är ett passivt mottagande utan ett kreativt tilläg-

gande" (s. 10) blir detta en viktig lärdom för den svenska 1700-talsforskningen generellt. Det vore relevant att i ännu större utsträckning studera kulturöverförande fenomen som t.ex. pressen, bredden av språkkunskaper eller översättningar. I hur stor omfattning förmedlade artiklar i det svenska rikets samlade press under perioden den kontinentala intellektuella miljön? Att svara på en sådan fråga skulle kräva både kvantitativa och kvalitativa tillvägagångssätt, ett flerårigt projekt som kartlägger helheten av periodisk press ur olika synvinklar. Hur många människor i det svenska riket kunde *de facto* recipiera litteratur utgiven på franska, tyska eller engelska som originalspråk? Och hur mycket litteratur på dessa språk nådde *de facto* Sverige? Vi har idag endast ytterst vaga uppfattningar om språkkunskaper i den svenska läspubliken. En uppfattning om språkkunskaperna leder genast in på fältet rörande språköverbryggande kompetens. Vi vet ännu för litet om översättningskulturen i 1700-talets svenska rike (bortsett från projektet Svenska Översättarlexikon som nu har flyttats in i Litteraturbanken: <https://litteraturbanken.se/oversattarlexikon/>). Med detta menar jag allt ifrån litterära översättare till "bruksöversättningar" åt myndigheter, pressen och småskrifter.

Det förefaller något märkligt i sammanhanget att Svenska Pommerns roll som kulturell kontaktzon mellan Sverige och kontinenten inte alls uppmärksammas i volymen. Fanns det överhuvudtaget en svensk Rousseareception på tyska? Bortsett från denna aspekt representerar dock antologin ett fascinerande exempel på vad en produktiv svensk 1700-talsforskning kan prestera (även med begränsade medel). Flera av studierna utgår från innovativa uppslag, till exempel bruket av dissertationslitteraturen, som genom en pågående digitalisering äntligen blir tillgänglig som (kvantitativt) forskningsmaterial (se <http://ub.uu.se/hitta-i-vara-samlingar/aldre-tryck/tidigmoderna-dissertationer-i-fulltext/>), eller Norden-

flychts idéhistoriskt signifikanta kritik av Rousseaus statiska uppfattning om könets särart. Antologin har också satt standarden för framtida breda och kreativa 1700-talsstudier, kapabla att förnya forskningsläget och lyfta det till en internationell nivå: omfattande språkkunskaper i latin, franska och tyska samt djupa kunskaper i källhantering, med en portion ihärdighet och tur.

Bergwahn och *Höhenkoller* – den irrationella dragningen till berget och det solipsistiska svärmodet utlöst av allt för hög höjd – har sin alldeles egen idéhistoria. Den utforskas initierat av idéhistorikern Björn Billing i *Utsikt från en bergstopp: Jean-Jaques Rousseau och naturen*, i ett litet, behändigt och estetiskt tilltalande format utan att anta karaktären av en formell forskningspublikation. I nio tematiska kapitel får vi följa Rousseau och hans brevroman *Julie, eller den nya Héloïse* i ett antal närmast vinjettartade vertikala och horisontella nedslag som uppdelas i lagom läsavsnitt. Dels bestiger vi i dessa ett antal berg och skådar klarhet tillsammans med ett celebret galleri av (enbart) män, dels lockas vi in i (nästan den enda kvinnan som nämns) Julies förborgade och snirkliga trädgård för att utforska en komplex tankelabyrint. Syftet med de knappa 200 sidorna, som Billing vid flera tillfällen kallar en essä (enligt *Nationalencyklopedin* "en skriftlig framställning av måttligt omfång"), är att "behandla hur synen på bergen förändras under 1700-talet" och hur mötet med bergslandskapet "genererade ett nytt sätt att se naturen – bokstavligen en ny blick" (s. 17). Naturskildringarna analyseras med hjälp av miljöhistoriska och ekokritiska perspektiv. Så tas vi upp på bergets topp för att förstå hur tiden omladdade det exotiskt alpina naturlandskapet från existentiellt hot till emotionell och estetisk extas, som ett chiffer för fundamental civilisationskritik. Ovan molnen ter sig den individuella blicken sublimerat transformerad, som i en upphöjd form av exil, vilket tvingar epokens estetiska teorier till nya konceptualiseringar. Berättelserna därom utlöser vidare både en våg

av vetenskaplig alpinism och begynnande mass-turism med därtill hörande materiella fenomen och praktiker. Exploateringen av Alperna bildar således toppen av 1700- och 1800-talets enorma aptit för en reselitteratur som ledigt växlar mellan idylliska paradisöar och isiga glaciärer, mellan det lokala och det globala.

Utsikt från en bergstopp är både lättläst och svårläst. Precis som fotvandrarerna på 1700-talet rekommenderades att ta med sig ett anteckningsblock på resan behöver läsaren något liknande för att notera den lavin av namn (mest på män), titlar på verk, platser och förhållanden som släpps ned längs med vägen både bakåt och framåt i kronologin och mot alla håll i topografin. Ibland ekar ett ålderdomligt och tillkrånglat språk i Billings formuleringar. Exempelvis meningar som "vidare samspelar denna estetiska receptivitet via sinnlig resonans med människans moraliska kultivering [...]" (s. 27) eller "kort sagt [!], enligt Rousseau påverkar totaliteten av yttre biologiska faktorer människans inre disposition, hennes översinnliga väsen som förnuftigt och självreflexivt subjekt" (s. 37) är svåra att avkoda och skulle ha vunnit på att förenklas.

På ett plan följer vi romanen *Julies* numererade brev, men det är högst osäkert i vilken ordning, och det förefaller på ett antal ställen som om vi läste om samma innehåll vid upprepade tillfällen. Det samma gäller topografin. För att navigera i det landskap som skildras hade läsaren varit betjänt av en karta över de huvudsakliga platserna – det är inte alldeles lätt att hänga med om vi är cis- eller transalpina eller mitt i, eller om vi plötsligt förflyttat oss till Söderhavet. Frånvaron av kvinnliga perspektiv i boken kompenseras måhända av avsnittet "Den könade naturen" (s. 101–105). Här diskuteras hur Rousseau låser in Julie i en underbar trädgård som hon själv gestaltar och därmed förtränger sina "förbudna begär efter Saint-Preux" (s. 102). Att vara ett gränsöverskridande subjekt "är mannens exklusiva möjlighet" (s. 104). Billing är någonting på

spåret som hade kunnat utforskas mer utförligt. I all maskulin *Bergwahn* kan det vara angeläget att mer systematiskt ställa frågan vad som hände med dem som inte privilegierades av att skåda alpglödens förlösande sken. En av dessa var Mary Godwin/Shelley, som släppte iväg älskaren Percy (omnämnd på s. 16–17) på hans alpina estetiska eskapader medan hon i det litterära baslägret i stället kokade ihop en historia som leder oss rakt in i posthumanismen. Också Frankensteins monster skådade bergstopparna, men av någon anledning fäster Billing ingen vikt vid det. Blir perspektiven för komplexa? Skulle den rousseauska diktatoriska dikotomin mellan manligt och kvinnligt hotas om Shelleys litterära blick via det konstruerade monstret inkluderades? Och i all sublimitet: riskerar inte Rousseaus hyllade utsikt från en bergstopp att utveckla en blindhet? Caspar David Friedrichs något väl ofta i anspråk tagna omslagsbild *Wanderer über dem Nebelmeer* (cirka 1817, den används även som omslagsbild till den svenska nyöversättningen av Theodor Fontanes *Stechlin*, utgiven 2017 på Atlantis förlag) tycks inkarnera den rousseauska blicken men är kanske mer än något annat en metafor över själva seendet – och över det vi inte ser, eller inte vill se.

För att återvända till Nordenflycht, som i *Fruentimers försvar* diktar (se Mansén ovan, s. 190): "Säj Rousseau! hvad för måln som nu din syn förblindar"? och "Naturen får då skuld, och blod och hjärta del i det, som blott har grund i fostrings-sättets fel". Att utelämma Nordenflychts och andras kritik av Rousseau (som Mansén så tydligt uppdagar) i en diskussion om hans natursyn blottar en allvarlig blind fläck. För Rousseau framstår nämligen kvinnan, liksom "vilden", som betingad av just naturen, med en låg eller obefintlig potential att överskrida sin fast determinerade plats mot vilken civilisationen och mannen skall mätas: "Vilden" som överlägsen moralisk spegelbild till den av civilisationen korruperade människan (liksom germanerna hos Tacitus), kvin-

nan som underlägsen vrångbild av den manliga kapaciteten. Men om Tacitus åtminstone kunde hylla de germanska kvinnornas suveräna moral är det ingenting Rousseau anammade. Den typen av rousseauska biologistiska essentialiseringar skapar, trots all alpin illumination och heroisk *Höbenkoller*, obehag i läsningen och öppnar för att använda naturen som argument för misogynia makt- och sorteringshierarkier med en ödesmättad verkningshistoria ända in i vår samtid. Naturen och den romantiska natursynen erbjuder ett skenbart skydd från den mänskliga verklighetens brokighet och bräcklighet. Den sublima natursynen kan på sin höjd fungera som metafor för själslig transformation, men griper den inte in i det sociala samspelet förlorar den sin förlösande roll och förblir en fåfång flykt.

Andreas Önnersfors

Randi Hege Skjelmo & Liv Helene Willumsen, *Thomas von Westens liv og virke* (Oslo: Vidarforlaget, 2017). 249 s.

Dette er en stram, klassisk biografi om Thomas von Westen (1682–1727), den sentrale aktøren i misjonen blant den samiske befolkningen på begynnelsen av 1700-tallet. De to forfatterne må ha arbeidet svært nært, for kapitlene er skrevet snart av den ene, snart av den andre uten at stilen synes å endres. Jeg er både imponert og nysgjerrig på prinsippene her.

Boken følger von Westen fra fødsel til hans død – på aller siste side. Akkurat det er mer enn en kuriøs detalj: dette er én manns liv, skildret gjennom den tiden det varte, og ikke mer. Den er ikke en drøfting av perioden eller av von Westens virkningshistorie. Det gir boken en nesten intens klarhet, men det gir den også dens klare begrensning.

Randi Hege Skjelmo har skrevet de første to kapitlene, om von Westens familiebak-